

Darija Gabrić-Bagarić

Ulica grada Mainza 26, HR-10000 Zagreb

darijag1@gmail.com

HRVATSKA BOSANIČKA BAŠTINA U DJELIMA BOSANSKIH FRANJEVACA 17. STOLJEĆA

U radu se razmatra jedan segment odnosa dubrovačke ćirilичke nabožne proze i početaka franjevačke književnosti i jezika. Analiziran je postupak tzv. naslojavanja koje je primjenjivao najprije Matija Divković, a zatim i njegovi sljedbenici Pavao Posilović, Pavao Papić i Stjepan Matijević.

Zemljovid jezika starije hrvatske književnosti može se razložiti u skupine, i to s obzirom na profile pisaca, na narječje (dijalekt, mjesni govori) prihvaćeno za bazu književnoga izraza i na međutjecaje suvremenika i nasljedovatelja.

Tako zamišljen (danas bi se reklo virtualni) zemljovid nije statična pojava već dinamična u najvećoj mjeri, ovisna o društveno-povijesnim kretanjima, o razvoju i mijenama organskoga idioma i određena međudijalekatnim i međujezičnim utjecajima s namjerom stvaranja općega književnoga jezika, jezika-uzora koji bi naddijalekatno funkcionirao na narječno heterogenom prostoru. Razmatranje pojava iz tih krugova uvijek se smješta na vremensku vertikalnu.

Dubrovačka književnost, koja je u ovome razmatranju temelj svih teza i važno polazište, ostvarivala je dvostruku vezu: s glagoljskom i primorskom književnošću (do sredine 16. stoljeća) i vezu s književnošću bosanskih franjevaca (od 17. stoljeća). Franjevački su pisci jezične odlike iz Dubrovnika prenijeli u Slavoniju i dijelom u hrvatska naselja u Ugarskoj, što je omogućavala činjenica da su svi administrativno pripadali jednoj provinciji, Bosni Srebrenoj, ujedinjujućem i pokretačkom čimbeniku (Brozović 1973:43).

Utemeljitelj i pionir u književnom stvaralaštvu bosanske franjevačke zajednice Matija Divković (1563. – 1631.) u početku svoga stvaranja nije se mogao osloniti ni na koji dio bosanske književne baštine, jer padom Bosne

pod tursku vlast prestaje književni život; sve što je srednjovjekovna Bosna do tada stvorila, nestalo je, fizički i metaforički. Brojna djela su odnesena iz Bosne, najčešće izgubljena, rijetko što je nađeno na najrazličitijim, neočekivanim mjestima. Kontinuitet tipičan za druge zemlje i jezike nije postojao tako da od 1463., kad je pala Bosna, do pojave Matije Divkovića nema na prostoru provincije izvornoga književnoga rada, a onda posljedično ni kontinuiteta u izgradnji književnoga jezika.

Traganje za vlastitim književnim izrazom usmjerio je Divković k onomu kulturnom i civilizacijskom krugu koji mu je ideološki i svjetonazorski najbliži i istodobno raspolaže znatno izgrađenim književnim jezikom. Sve je to našao u Dubrovniku, ali na dva polja. Na jednom su polju književni ostvaraji u stihu i prozi brojnih pjesnika, koje će Divković preraditi i unijeti u svoj *Nauk* iz 1616. pod imenom »stvari duhovne i vele bogoljubne«. Najpoznatiji u tome krugu su *Verši Abramovi*, prerada jednog Vetranoviće-va rukopisnoga *Posvetilišta Abramova*. Stihovana građa neće biti predmetom razmatranja u ovome članku (Vončina 1982:83–94).

Jezični izraz ostaloga, većega dijela opusa (nauci, besjede i pričanje čudes) temeljio je na jeziku starodubrovačke proze, koji je za Divkovića postao jezik-uzor. Korpus starodubrovačke proze do kraja 16. stoljeća čine nabožna djela kao što su: molitvenici, oficiji, Ranjinin lekcionar (1508.), Dubrovački psaltir, zbornik iz 1520. nazvan *Libro od mnozijek razloga* te administrativno-pravni spisi dubrovačke kancelarije. Tomu popisu treba dodati dva dubrovačka prijepisa Bernardinova lekcionara, što ih je Rešetar nazvao *Dubrovačkim* i *Leipziškim* lekcionarom. Među molitvenicima svojim se značajem ističu ćirilički *Dubrovački molitvenik*, tiskan u Veneciji 1512. i njegovo II. izdanje (1571.). Ćirilicom je tiskan 1583. godine.

Opsegom manja djela (molitvenici, oficiji, dijelovi lekcionara) prepisivana su za osobne pobožnosti, a zatim su kao vlasništvo redovnika i svećenika dospijevala u krajeve daleko od Dubrovnika. U novome su kraju ostajala i često postajala predložak za neki novi tekst, što je pomoglo širenju jezičnih posebnosti najprije na štokavskom, a zatim i na ostalim područjima.

S obzirom na jezične odlike Rešetar izdvaja nabožna djela izravno prevedena na dubrovački, zatim djela čiji je jezik nastao prilagodbom dalmatinskoga čakavskoga dubrovačkome govoru te, konačno, glagoljske crkvenoslavenske prijevode podrijetlom s dalmatinskoga teritorija, koji su prepisani latinicom i "prevedeni" na čakavski. Odatle su preuzeti u dubrovačku prozu i redigirani prema dubrovačkome idiomu (Rešetar 1952:3). Jezičnu autentičnost pripisuje ispravama i pismima nastalim u dubro-

vačkoj državnoj kancelariji, atribuirati ih kao izvorna djela, a sve ostalo su »književni proizvodi tuđeg izvora, te su prešli u dubrovačku književnost iz drugih književnosti«. (Rešetar 1952:1–5).

Književni jezik u nastajanju, kakav je bio onaj bosanskih franjevaca, morao je s jezikom-uzorom imati neke poveznice, neka dodirna područja kao opći preduvjet preuzimanja i razvijanja književnoga izraza. Jezikoslovne činjenice su očigledne: pripadnost štokavskom narječju, isto pismo (ćirilica/bosančica), iste crte razvoja gramatičkoga sustava.

Izvanjezične činjenice — isti žanr, specifično stajalište prema autorstvu i originalnosti, nesumnjivo su davale okvir tim ranim traganjima. Međutim, često se gubi iz vida da osim pisane prakse s atributima književnovrijednoga i prestižnoga izraza, mora postojati i razgovorna varijanta jezika namijenjena svakodnevnoj komunikaciji — praktičnim (najčešće pravnim) područjima društvenoga i civilnoga života, jednako bliska korisnicima obaju idioma (ovdje bosanskom i dubrovačkom). Na taj je jezični tip, vjerojatno, mislio Brozović kad je pretpostavljao postojanje jednoga interdijalektnoga izraza štokavskoga tipa, čiji su korisnici bili pripadnici svih staleža i pisaci različitih profila. Službeni spisi, ustrojeni prema zakonima i protokolarno utvrđeni, oblikovali su i poseban izraz, prakticiran na širokom području Dubrovnika i njegova zaleđa.¹ Na toj osnovi naziv *interdijalektni idiom* trebalo bi možda zamijeniti nazivom *koine štokavske proze* (Brozović 1982:42).

Književni jezici redovito su spoj osnovice (fonologija, morfologija, osnovna pravila tvorbe, temeljni leksički fond i osnovna sintaktička pravila) i nadgradnje (specijalni leksik, viša sintaksa i frazeologija). U Divkovićevu su jeziku lako uočljive bosanske govorne karakteristike na fonološkoj i morfološkoj razini, ali ni importi iz dubrovačkoga fonološkoga i morfološkoga fonda nisu neznatni. Nadgradnja, po definiciji leksik i sintaksa, obogaćena je preuzetim jezičnim odlikama dubrovačke književnosti, osobito njezine stare proze.

Teorijski bi se moglo reći da je konačni oblik franjevačkoga književnoga jezika nastao naslojavanjem, premda se neće moći u svim slučajevima primijeniti definicija toga postupka.

Naslojavanjem se smatra pojava »miješanja elemenata dvaju ili više sustava«, ili »jedan jezik oponaša modele drugoga« »ili kad elementi jednoga jezika sele u drugi«. Pri tome se mogu preklapati (križati) jezični izrazi

¹ Pravni spisi pisani su po određenome modelu, s obaveznim dijelovima: invokacija, intitulacija, aprobacija, finalna klauzula, koroboracija i korpus, središnji dio dokumenta. Svaki od tih dijelova bio je stiliziran na poseban način, a uvodni i završni dio obilježavali su arhaizmi, crkvenoslavizmi.

iz dvaju sustava (tzv. križanje), ili se u istome tekstu za isti jezični sadržaj uzima proizvoljno i naizmjenično jezični izraz iz jednoga ili drugoga jezika (supostojanje) (Damjanović 2009:352). Kako se navedene definicije odnose na dvojezičnost ili na jezike u dodiru, nužno ih je dopuniti ili prilagoditi da bi se što preciznije imenovao Divkovićev postupak. Naime, naslojavanjem će se u ovome radu nazivati preuzimanje i dodavanje elemenata razvijenoga i izgrađenoga dubrovačkoga književnoga jezika u sustav jezika u nastajanju, odnosno u franjevački književni idiom. Novonastali idiom prepoznajemo kao spoj piščeva idiolekta (njegov materinski jezik) u osnovici, a dodani su slojevi preuzeti iz književnojezične tradicije (Brozović 1982:44–45). Raščlamba preuzetih elemenata naslojavanja pokazat će da se kao jezik uzor, ishodište novoga, za Divkovića i kasnije za njegove nasljedovatelje, pojavljuju i nabožna proza i pravni spomenici.

Izbor preuzetoga i samo naslojavanje nisu nikad spontan čin, nego rezultat autorova promišljanja o miješanju dijelova sustava. Na kojoj jezičnoj razini pisac primjenjuje naslojavanje, što je kriterij izbora određene pojave tek će otkriti raščlamba svih segmenata zahvaćenih intervencijom.

Nedvojbeno je da su preuzimanjem i naslojavanjem, bar u osnovici, obuhvaćeni elementi književnoga dubrovačkoga jezika koji se razlikuju u nekom pogledu od primateljeva idiolekta. U tome bi slučaju franjevački pisac naslojavanje koristio za izbjegavanje razlika ili da bi »ispravio« svoj jezik. Moguća su preuzimanja dijelova pojave (npr. kod jotacija) ili tipičnih oblika (kod brojeva). Najčešće se (skoro redovito) naslojavanje primjenjuje kad je riječ i u predlošku i u primateljevu tekstu ostvarena u inačicama, npr. *godište/godišće; skandao/skandal*. Pisac preuzimatelj u tome slučaju bira oblik koji će uklopiti u svoj izraz, najvjerojatnije na osnovi zastupljenosti u jeziku autoriteta ili uzora.

Katkad izbor uvjetuje ekskluzivnost preuzetoga oblika (npr. redni brojevi 11. do 19.), odnosno svojstvo obilježenosti (markirano) prema neobilježenosti (neutralno). Na leksičkoj razini dosta je primjera preuzimanja arhaizama i riječi neobičnoga podrijetla, koji u određenom kontekstu dobivaju stilogenu funkciju. Uvijek se preuzima i naslojava pojava koja u izvoru ima neku vršnu poziciju ili je učvršćena dugom uporabom.

Opseg naslojavanja utvrđuje se brojnošću i vrstom specifičnosti preuzetih iz jezika uzora. Divkovića su i u jeziku i u pismu (bosančici) nasljeđovali franjevci Pavao Papić i Pavao Posilović. Treći nasljedovatelj, fra Stjepan Matijević, svoje je jedino djelo tiskao tzv. crkvenom ćirilicom, dok je

jezik jednak krugu oko Divkovića.² Nejednaka po popularnosti i veličini, djela mlađih pisaca razlikuju se po brojnosti potvrda u odnosu na Divkovića. Njegov će jezik imati ulogu modela, a izraz ostalih trojice kao primjena naučenoga. Divković definira svoj jezik kao »slovenski kako se u Bosni govori« ili »pravi i istiniti jezik bosanski«. Ime je trebalo jamčiti razumljivost jezika, mogućnost recepcije čitatelja i slušatelja.³

Prihvatanje i preuzimanje pojedinih fonološko-morfoloških karakteristika i naslojavanje na Divkovićev idiolekt unekoliko je dopuna prosudbi da je Divković od tradicije preuzimao samo nadgradnju (Brozović 1982:45). Neizgrađen sustav naziva, posebno teoloških, poticao je izrazito preuzimanje na leksičkom planu, što nikako ne znači da se i općepotrabni leksik nije prenosio iz jezika uzora. Provedena raščlamba pokazat će da su importi iz dubrovačkoga književnoga i razgovornoga jezika, posebno fonološke i morfološke crte, ušle u Divkovićev jezik zajedno s imenima i leksikom općenito.

I.

Prvi indikator za dokazivanje takovrsne veze s dubrovačkom nabožnom prozom bilo je preuzimanje prilagođenih svetopisamskih antroponima i toponima. Neka su imena s određenom inačicom potvrđena samo u Divkovićevu jeziku, a traganje za izvorom odvelo je istraživanje prema starodubrovačkoj prozi. Presudan je dokaz bilo ime majke Ivana Krstitelja u obliku *Jelisaava*, kako glase najranije potvrde toga imena u tzv. Prvome vatikanskom molitveniku s početka 15. stoljeća i u Petrisovu zborniku iz 1468. godine (Hercigonja 1965:120, 126). Ista prilagodba toga imena zabilježena je i u molitveniku iz 1512. godine, u administrativno-pravnim spisima nastalim na bosanskome području i, konačno, u srednjovjekovnom

² Matija Divković (Jelaške, 1563. — Olovo, 1631.), djela: *Nauk krstjanski za narod slovenski* (1611.), *Sto čudesa aliti zlamen'ja blažene i slavne Bogorodice, Dvice Marije* (1611.), *Besjede svrhu evanđel'ja nedjeljnjih priko svega godišta* (1616.) i *Nauk krstjanski s mnozi-jemi stvari duhovnijemi i vele bogoljubnijemi* (1616.); Stjepan Matijević (Tuzla, 1580. — Mikháza, 1654.), *Ispovjedaonik sabrani iz pravoslavnijeh naučitelja* (Rim, 1630.), prijevod *Confessario raccolte dai dottori catolici Jeronima Panormitanskog* (Venecija, 1575.); Pavao Papić (Sarajevo, 1593. — Visoko, 1649.), *Sedam trubliji za probuditi grešnika na pokoru* (1649.), *Le sette trombe per risvegliar il peccatore alla penitenza* Bartolomeo da Salutio (Venecija, 1619.); Pavao Posilović (Glamoč, 1600. — Rama, 1653.) *Cvijet od kriposti* (1647. i 1701. bosančicom; 1712. i 1756. latinicom), *Naslađen'je duhovno* (1639. i 1682. bosančicom; 1705. i 1756. latinicom).

³ U odobrenju za tisak mletački cenzori navode da »nauk privede iz dijačkoga jezika u jezik slovenski i slovi srpskijemi fra Matija Divković«. Na toj su rečenici nikle u 20. stoljeću različite dvojbe i nesporazumi.

Hvalovu zborniku. Budući da se sve Divkovićeve potvrde nalaze u tumačenju molitve *Zdravo Marijo*, nesporno je ime preuzeto zajedno s tekstom.

Zaručnik Blažene Djevice Marije u Divkovićevu se *Nauku* zove *Josif*, imenom zasvjedočenim u starim pravnim spomenicima još od 1330. godine. U dubrovačkom govoru i prijepisima Bernardina nalazi se lik *Frančesko*, prvopotvrđen u 15. stoljeću te *Mihajao/Mihajo* iz istoga vremena (Rešetar 1952:104). Oblik imena svetoga *Lovrenca* također upućuje na dubrovački izvor jer se u spisima dubrovačkoga arhiva u tome liku spominje 1400. i 1407. godine.

Utjecaju dubrovačkih nabožnih djela pripisujemo ime *Jakov*, kako bilježi autor dubrovačkoga prijepisa lekcionara (Rešetar 1933:90) prema očekivanomu *Jakob* u Ranjine. Poslije istu verziju imena koristi i Papić (Gavran 1991:216).

Ime Sina Božjega uvijek je u Divkovića prema grčkom samo *Isus*, nema latinsko *Jesus*, premda je oboje mogao susresti u dubrovačkoj prozi, ponajprije u Ranjine. Inačica *Ježuš* u *Nauku* iz 1611. postoji samo u imenu sina Sirahova — *Ježuš, Širakov sin*, iz starozavjetne mudrosne knjige (*Knjiga Sirahova*). Najvjerojatnije je Divković preuzeo bez promjene naslov iz zasad nepoznatoga staroga izvora. *Isukrst* je proširena inačica i u razgovornome jeziku i u dubrovačkih nabožnih pisaca već od 15. stoljeća pa se i ovdje može pretpostaviti njezin prodor u Divkovićev, Papićev i Posilovićev jezik (Rešetar 1952:103).

Dokaz da je Divković preuzimao imena iz starodubrovačke proze, ilustrira prilagodba imena Loretskoga svetišta. U *Libru od mnozijeh razloga* atribut *Majke Božje Loretske* glasi *Delorita* (u naslovu) i *Deloreta* (u tekstu): *Sveta Marija Delorita/Deloreta*. Govori dubrovačko-pelješkoga područja potvrđuju samo *Delorita* (Prijatelj-Pavičić 1998:78). Divković preuzima atribut *Deloreta*, vjerojatno prema dubrovačkim izvorima, od kojih je *Libro* jedan od mnogih. Pri tome intervenira u oblik imena tako što između imena i atributa dodaje prijedlog *od*. Izvorno *Madonna de Loreto* pučkom je etimologijom razdvojeno na dvije cjeline: *Madonna+de-loreto*>*Madonna Deloreto*. U novonastaloj riječi *Deloreto* zbog spajanja prijedloga *od* s toponimom *Loreto* nije prepoznat talijanski prijedlog *de* kao *od*, pa je Divković dodao *od* još jednom *Gospa od Deloreta/Delorita*, po modelu koji živi u hrvatskom jeziku tipa *Gospa od Olova*, *Gospa od Utočišta* i sl.

II.

Uočljiv i nesumnjiv znak utjecaja što ga je pretrpio prvi franjevački bosanski pisac u susretu s dubrovačkom prozom jesu specifične fonološke odlike, distinktivne i u štokavskim granicama. Unutar (i)jekavske zamjene jata u osnovama i nastavačnim morfemima, većim dijelom jednakoj u oba promatrana korpusa (dubrovačka proza i Divkovićeve djela), pojavljuju se specifični odrazi koje Divković izravno preuzima. Naime, u odnosu na ostatak (i)jekavskih govora, gdje se korijen *-vědě-* reflektira kao *vjedi*, npr. *ispověděti*>*ispovjediti*, dubrovački govor obilježen je zamjenom *-věděti*>*vidje-ti*; *ispověděti*>*ispovidjeti*. Divkovići su primjeri beziznimno »dubrovački«: *ispovidjeti*, *pripovidjeti*, *zapovidjeti*, *opovidjeti*, *propovidjeti*... Identična je slika u molitvenicima, konkretno i u tiskanom iz 1512. godine, te u *Libru od mnozijeh razloga* (*zapovidje*; *spovidje*...). Što je pridonijelo učvršćivanju te pojave u franjevačkih pisaca, Divkovićevih nasljedovatelja, koji su pisali bosančicom, nije lako otkriti, ali je postala sastavni dio jezika Stjepana Matijevića i Pavla Papića. Papićevi primjeri: *zapovidje*, *ispovidje*, *ispovidjeti*, Matijević: *nenavidjeti*, *povidjeti*, *ispovidjeti*.

Dubrovački govor zamjenjuje finalno *-l* glasom *-o* u širem opsegu nego što je slučaj u ostalim štokavskim govorima. U Divkovićevim djelima uz bosansko razgovorno *so*, *vo*, uz dvostruko *obitil/obitio*, te tuđica s naprednim oblicima bez promjene finalnoga *-l* *kardenal*, *korporal*, prevladavaju tipični dubrovački likovi: *bio* ('bijel'), *cio* ('cijel'), *mao* ('mali'), *oho* ('ohol'), *kao* ('kal', 'blato'), *apošto* ('apostol'), *gardenao* ('gardenal/kardinal'), *otar* ('oltar'), *kašteo*, *manipuo*, *žmuo*, *Gabrio* ('Gabrijel'), *Rafaeo* ('Rafael'). Isto stanje nalazimo u P. Papića: *pogibio*, *ido* ('idol'), *vrtao*, *dišipuo*, *kapito*, *centro*; a posebno u sintagmama *sveti apošto*, *sveti apošto Pavao*, *sveti Bartuo*... Matijević bez izuzetka preuzima vokalizaciju *-l* u *-o*, posvjedočenu primjerima: *dio*, *mao*, *djavao*, *pogibio*. U Posilovićevim djelima nije zastupljena ta odlika, pojavljuju se samo jedan tipično "učeni" lik *pogibio*, visokofrekventna riječ u cijeloj franjevačkoj literaturi, te *mao* u izrazu *mao dar*. Strane riječi kao *kapitul*, *apostol/apošto* u Posilovića su također bez promjene.

Glagolski radni pridjev završava u svih pisaca na *-o*: *mogao*, *učinio*, *naredio*, jer je promjena finalnoga *-l* u *-o* postala oznaka kategorije.

Povelje dubrovačke kancelarije rijetko bilježe odstupanja od promjene krajnjega *-l*, redovito je *obitio*, *dio*, *vlasteo*, *stonom* ('stolnom'), *Pavao*, *Bartuo*..., i to od 1414. godine u privatnim pismima, a poslije i u službenim.

Usporedba s *Librom* pokazuje istu sliku (*tempao*, *skandao*, *paoma*, *mao*, *Gabrio*) s neznatnim odstupanjima poteklim iz raznolikosti tekstova u tome zborniku (Rešetar 1933:195–197). U *Libru* je provedena promjena *l->o* i na

granici sloga — s ekstremnim primjerom *osaokom*, što je Ijd imenice *osao/osalak* rekonstruiran prema sintagmi *među osaokom i volom*. Tipičnu odliku jezika-uzora franjevci su preuzeli i naslojili ju na bosansku podlogu.

Naporednost u religijskom nazivlju tipa *korporal/manipuo* (nazivi crkvenoga ruha) ili *kardenal/gardenao* (crkveno zvanje) te vlastitih imena s vokalizacijom *-l* (*Rafaeo/Rafael*) objašnjiva je mehanizmom preuzimanja fonoloških karakteristika zajedno s leksemom, bez prilagodbe drukčijemu i drugomu idiomu.

Prasl. *d' u dubrovačkome govoru razvilo se u *đ* (*žeda, vođen, naslađivati, oslađivati, sagrađena*, u posuđenicama *evanđel'je, anđeo*). Budući da je taj tip jotiranja iste rezultate dao i u bosanskim štokavskim govorima, pa je nerazlikovan na crti dubrovačka proza — bosanski pisci, očekivao bi se izostanak naslojavanja. Divković i Papić preuzimaju dubrovački imperativ *viđ, viđi, viđite*, koje koriste najviše u apelima, tipičnim za propovjedničke tekstove (Gavran 1991:227). Tako se izvorni oblici jednoga govora preobličju u stileme drugoga idioma

Od prvih zapisa žive u dubrovačkim tekstovima leksički čakavizmi *meju, takojer, gospoja* (*d'>j). Imenica *gospođa* i kad znači 'gospodarica' ili 'kućanica' i kad je dio imena Majke Božje, isključivo je u franjevačkoj građi potvrđena s čakavskim refleksom: *gospoja; Blažena Divoica Marija je naša gospoja; o slavna gospojo; Gospojino* (D) itd. Bez obzira na razlike u pismu (latinica/ćirilica) svi će bosanski franjevci — od Divkovića do najmlađih — Majku Božju nazivati *Gospojom*, tradirajući dubrovački književni lik, što je potvrda početne pretpostavke da fonološke odlike ulaze u jezik franjevačkih pisaca zajedno s leksemom. Sasvim u duhu petrarkističke poezije Divković u *Veršima svete Katarine* ima stih: *O, uzmnožna ti, gospoje, i ki s tobom mijerno stoje* sa starim oblikom *Vjd.*, koji jamči preuzimanje iz predložka bez prilagodbe. Lik *Gospoja* potvrđen je u Papića: *O, Marijo, Gospoje i odvjetnice; Gospojo, da ne pogine.. gospoja od kuće* (Gavran 1991:254); u Posilovića: *gospoju; gospoje; Gospojo moja* (Gabrić 2001:59).

U bosanskim se govorima pojavljuje lik *gospoja* samo kao apelativ, dok uz ime Majke Božje obično dolazi *Gospa*, nastalo sažimanjem vokativnoga oblika.⁴

Prva potvrda s naporednim čakavskim i štokavskim refleksom nađena je u spisu pisara Nikše, gdje razlika *j/đ* odražava značenjsku opreku: dubrovački su pisari *gospođa* koristili za semem 'poštovana ženska osoba,' a čakavsko *Gospoja* ime je za Bogorodicu. Dvojnost refleksa *j/đ* tipična je i za

⁴ *gospojo/gospoje: gospojo/gospoje* > redukcijom *-j-* > *gospool/gospoe* > *gospo/gospe*. Taj se proces odvijao prije 15. stoljeća.

Libro. Poticaj za takvo razlikovanje značenja mogao je doći iz neknjiževnoga izvora. Naime, u pravnom diskursu *gospođa* je riječ kojom se izražava poštovanje, što je očividno u spisima bosanske kancelarije do kraja njezina djelovanja. Svi pisari u ispravama koriste lik *gospođa* u značenju 'supruga' i 'poštovana ženska osoba'. Spisi dubrovačke kancelarije potpuno se slažu s bosanskim po redovitom izboru lika *gospođa*: *sestre g(os)p(o)đe Katerine* (Ssp, 526, dubr. kancelarija); *s gospođom despoticom* (MS, 334, bos. kanc.).

Štakavski refleks skupina **stj*, **skj*>*št* preuzet je kao opreka dubrovačkoga štakavizma bosanskoj primarnoj šćakavici: *posvetilište, godište, jošte, oprošten'je, kršten'je, dopušteno, ište* (D) (Đorđević 1896:115, 117). Isključivo štakavske zamjene prisutne su u Papića: *šteta, joštere* i u Posilovića: *godište, ište, navišteno, šteta*...Primjeri iz Matijeveva *Ispovjedaonika*: *išti, godišta, tašti, joštere, dopuštene, prošten'ja*...Skupina **zgj* kod svih promatranih pisaca reflektira se kao *žd*, isključivo u riječi *dažd* i izvedenicama *dažditi, daždenvnjak* (prema *daž* u *Libru*).

Izbor specifičnosti u zamjeni jata, u rezultatima jotacija i promjeni finalnoga *-l* u *-o*, upućuje na zaključak da su fonološke karakteristike ušle u Divkovićev jezik zajedno s preuzetim leksemom, a ne apstrahirane. Učvršćivanju preuzetoga pridonijelo je prihvaćanje u jeziku mlađih pisaca, a osobitu potporu pružaju brojne kolokacije i vezane sintagme na razini imena ili molitvenih zaziva, npr. *sveti Pavao apošto; mao svitak; mao darak* i sl.

III.

Gramatička struktura u promatranom razdoblju ne razlikuje se znatnije na štokavskom prostoru Bosne i Dubrovnika, pa je preuzimanje i ugleđanje samo djelomično. Dok se u fonologiji lako razabire što je dubrovačko u Divkovićevu jeziku i jeziku njegovih sljednika, u morfologiji, posebno u kategoriji imenica, uočiti ćemo podudarnosti i istosti. Kako imenički množinski padeži još nisu potpuno inovirani, nema ni sinkretizma D, L, I mn., novi oblici nisu uvijek registrirani ni tamo gdje je proces završen. Ustaljena je uporaba starih oblika za genitiv, dativ, lokativ i instrumental množine, što možemo pratiti u Divkovića, Matijeveća i Posilovića. Nastavke predstavljamo shemom: Gmn. *-a* (svi rodovi); Dmn. m./sr. r.: *-oml/-em*; ž.r. *-aml/-ijem*; Lmn. m./sr. r. *-ijeh*; ž. r. *-ahl/-ihl/-ijeh*; Imn. m./sr. r. *-il/-ijemi*; ž. r. *-ami/-ijemi*. Rijetka pojava kakvoga prijelaznoga nastavka ne mijenja bitno sliku, kao što ni sve mjestimične varijacije jekavizama/ikavizama u nastavačnim morfemima ne mogu se smatrati drugim oblikom.

Sinkretizam DLImn. razvijao se tijekom stoljeća, od 13. do 16., uz istodobno gubljenje dvojine, što je u organskome idiomu rezultiralo suposto-

janjem starih, novih i prijelaznih oblika. Taj neuređeni skup nije mogao funkcionirati u književnom izrazu, pa se pisci oslanjaju na stabilnu shemu u kojoj još uvijek prevladavaju stari oblici, a novonastali se uključuju s malim brojem potvrda. Može se u tome nazrijeti, s dosta hrabrosti, da je franjevačka pisana praksa razvila jedan tip uporabne norme s naznakama obvezatnosti. Pogled u Kašićevu gramatiku, gdje se javlja ista slika, potvrda je da su franjevački pisci poštovali uzuse zacrtane u jeziku svojih pretходnika, suvremenika i u jeziku službenih knjiga pisanih hrvatski.

Pojava književnih/knjiških oblika u ostalim vrstama riječi i gramatičkim kategorijama nije posebno zastupljena ni sustavna, više je vezana za određeni leksem. Naime, oblici su preuzeti kao neka vrsta formule i zapisani bez korekcije prema piščevu materinskomu govoru.

Primjer takvih importa su redni brojevi od 11. do 19. Za razliku od *provi* do *deseti*, istovjetnih kao u suvremenom standardnom jeziku, Divković koristi vrlo arhaične redne brojeve 11. do 19. potvrđene u starim dubrovačkim proznim spisima: *jedinonaest*, *jenonaest*, *drugonaest*, *tretjenaest*, *četrtonaest*, *petonaest*, *šestonaest*, *šestomunaest*. Isto se ponavlja i u višečlanim rednim brojevima — *hiljadu i šesat* i *drugonaest*, *hiljadu i šesat* i *jedinonaest*. Specifični oblici rednih brojeva jedan su od nesumnjivih dokaza veze Divković — dubrovačka proza, upravo zbog činjenice da izvan dubrovačkoga idioma takvih oblika nema. Rešetar ih navodi iz zapisa poznatih pisara Ruska Kristofanovića (1392. — 1430.) i Nikše Zvijezdića (1430. — 1455.), iz lekcionarâ i iz *Libra* (Rešetar 1952:2, 74; Rešetar 1933:233). Brojevi su kao gramatička kategorija i inače skloniji čuvanju staroga stanja, što se vidi u nizu djela i izvan franjevačkih granica. Taj tip zastarjelih rednih brojeva u Divkovića je vezan ne samo za datacije tiskanja ili okončanje pisanja, za vrijeme nastanka knjige, nego ga nalazimo i u kazalu, i u neovisnome tekstu, npr. u *salmu šestomunaest*. Mlađi franjevački pisci rabe nove oblike *trinaesti*; *jedanaesti* itd.

Među glagolskim oblicima neizostavno obilježje starodubrovačke proze jest uporaba participa prezenta aktivnoga na *-ušti*, *-ešti*; *-ući*, *-eći*. Knjiški status toga oblika podcrtava njegova djelomična neproduktivnost, odnosno najčešće se pojavljuju *gorušti*, *letušti/gorući*, *letući*. Crkvenoslavenski part. prez. akt. u *Dubrovačkome lekcionaru* ostvaruje se samo u okame-njenoj sintagmi *ptice letušte*. U *Libru* je particip poimeničen: *ako li vidiš vele letuštega*... Franjevački pisci preuzeli su sintagmu *ptice letušte*, tako da nakon prve potvrde u Divkovićevu *Nauku* susrećemo ju u mlađih, npr. u Šitovića (»letuštih ptičica«). Izvan franjevačkoga kruga pojavljuje se u Kašića i Palmotića. Papić u obraćanju svetoj Magdaleni kao atribut uzima part. prez. *gorući*: *Mandalino goruća*, s prenesenim značenjem — gorljiva, odana.

Prevlast oblika na *-ući* umjesto pravilnoga *-eći* mogla je nastati pod utjecajem pravnih spisa, gdje je česta kolokacija *visuća pečat* u uvodnim dijelovima isprava (MS 334).

Primjeri naslojavanja u morfologiji ojačavaju ideju da je kriterij izbora pri preuzimanju morao biti različit oblik, zatim bi razlika bila procijenjena na crti neutralno — markirano, markirano je uvedeno u jezik i nerijetko je funkcioniralo kao stilem.

IV.

Istraživanje leksika kao dijela jezične nadgradnje ograničeno je nepotpunim znanjem o Divkovićevoj lektiri, posebno latiničkoj. Datacija prvopotvrđenica je samo relativno točna, a nema ni potpunih istraživanja o odlikama hrvatske leksičke nadgradnje u ćiriličnim tekstovima.

U franjevačkom književnom jeziku osnovni leksik čine općehrvatske, općeuporabne (neobilježene) riječi, na koje se, vjerojatno, odnose izjave autora da pišu *slovinским* ili *bosanskim jezikom* »kako se u Bosni govori«. Za izražavanje na višoj razini posegnuo je Divković, opet prvi, u rječničko blago hrvatske dubrovačke i hrvatske dalmatinske literature, u kojoj je još uvijek bilo relikata glagoljske knjige.

Crkvenoslavenski leksik dio je nadgradnje, vjerojatnije preuzet iz kasnijih prerada, a ne izravno iz glagoljaških knjiga. Crkvenoslavenizmi u franjevačkih pisaca ne odlikuju se brojnošću koliko tipičnim potvrđama, kao: *iskrnji, čislo, korablja, rab, raba, vaskolik, parba, priljubodivstvo, priljubodjevac, istočnik, čatiti*. Od početaka hrvatske književnosti do 19. stoljeća bile su sastavni element hrvatskih književnih stilizacija. Tipičan odnos prema crkvenoslavenskoj riječi vidimo na primjeru zahvale na svršetku *Nauka* (1611.): *...koji rabi tvomu nedostojnomu dâ složiti tvoj Nauk pravi...* Divković je preuzeo čitavu završnu frazu iz nekoga glagoljskoga teksta: umjesto *sluga* izabire riječ *rab*, *-i* je stari padežni nastavak Djd i-osnova, raspored atributa je markiran (*rabi tvomu nedostojnomu* — zamjenica, pridjev). U Divkovića ta fraza funkcionira kao stilem. Dubrovački pravni spisi često odabiru riječ *rab*, u neutralnom značenju (476), ali je češća u vezanim sintagmama, npr. *rab Božji* u Ruskovu pismu-priznanici iz 1395. Istu pojavu susrećemo i na bosanskome dvoru, gdje je *rab Božji* atribut vladarev (1370.). Radi usporedbe, u *Libru* je pronađeno mnogo više crkvenoslavenskih riječi nego u franjevačkoj književnosti.

Iz ćiriličke tradicije potječe Divkovićev i Papićev način skraćivanja najfrekventnije riječi *Gospodin*: Gñ. Neposredni je uzor mogao biti molitvenik iz 1512. godine, ali pogled u ostala djela stare proze, te posebno u bosan-

ske i dubrovačke listine i pisma (14./15. stoljeće) potvrđuje da je riječ o općem pravilu: *gdn* (Lbr); *gdnu* (Ssp, 118); *gdna* (Ssp, 527).

Imena slova crkvenoslavenske azbuke pojavljuju se samo u kalendar-skoj tablici, pa nema dvojbe da ih je Divković doslovno prepisao iz nekoga glagoljaškoga kalendara: *buki*, *glagolje*, *vjede*. Posilović se služi kraticom *sti* ('sveti'), također tradicionalnom ćiriličkom, zapaženom i u *Libru*.

Hrvatski religijski nazivi, uglavnom apstraktne odglagolne ili glagol-ske imenice, doprle su do 17. stoljeća iz dubrovačkih molitvenika, časlova i uopće nabožne literature, gdje ih je preuzeo Divković: *brašance* (D, Mt), *pričešćen'je* (D, Mt), *sagriješen'je* (D)/*sagrišen'je* (Mt), *providan'je* (D)/*providen'je* (Mt), *odrješen'je* (D,Mt), *otajstvo*, *jestvo*. Vrlo su stare, čak iz 14. stoljeća *upućen'je* (D); *prišastje* (D, Pp). Posredstvom Divkovićeve jezika te su riječi doprle do Matijevića, Posilovića i Papića, pa je tako ostao neprekinut niz baštinjenih hrvatskih religijskih naziva.⁵

Rešetarova tvrdnja da »nijedan prepisivač nije smatrao lekcionar književnim djelom ni svoje prepisivanje književnim poslom«, pa su zbog toga prijepise prilagođavali »prema domaćem govoru«, nepobitan dokaz nalazi u franjevačkom shvaćanju lekcionara kao nezaobilaznoga izvora i općega i višega leksika.

S obzirom na temu najzanimljivija je Divkovićeve pozicija »preuzimača« iz *Dubrovačkoga* (DI) i *Leipziškoga lekcionara* (LI), dvaju ćiriličkih prijepisa *Bernardina* (B) nastalih između 1543. i 1586. (Barbarić 2011:1–5).

Da bi ilustrirao tip leksičkih inovacija iz prijepisâ u odnosu na predložak, Rešetar je na jednom odsječku teksta izradio neku vrstu selektivnoga glosara, gdje se nizu abecedno poredanih riječi iz Bernardina dopisuju rješenja iz spomenutih dvaju lekcionara i iz Ranjine: *lug* (B-Bernardin), *pepeo* (LI, DI-lekcionari); *rataj* (B), *orač* (DI/LI) (Rešetar 1933:88–100). Unatoč suženom uzorku usporedba s Divkovićem potvrđuje pretpostavku da je začetnik franjevačke književnosti bio vrijedan učenik dubrovačkih prepisivača i dijelio njihovu sklonost prema dubrovačkom leksiku.

Naime, ako pogledamo usporedbom nastale opreke, Divković "izabire" riječi iz dubrovačkih prijepisa (oznaka LI, DI i kosa slova), koje ćemo susretati u svim njegovim tekstovima: *blagdan* (B) → *svečani dan*, *svetac* (DI, LI/Mt); *nenavist* (B) → *nenavidost* (LI, DI/Mt); *lancun* (B) — *lincuo* (R, Mt); *librica* (B) — *litra* (R); *povratnica* (B) → *zaušnica* (LI, DI); *poličnica* (B) — *zaušnica* (R); *protivščina* (B) → *suprotivština* (LI, DI); *tempal* (B) → *crkva* (LI, DI); *tovar* (B) → *tovarac* (LI, DI); *žežinati* (B) → *postiti* (LI, DI); *veruga* (B)

⁵ U zagradama su inicijali (v. kratice na kraju članka) pisaca koji su upotrebljavali navedenu riječ.

→*veriga* (Ll, Dl). U malome broju primjera Divković preuzima oba leksema: *hip*(B) /*čas* (Ll, Dl); *stol* (B)/*trpeza* (Ll, Dl); *varovati se* (B)/*čuvati se* (Dl, Ll), i to kao pojačajne sinonime ili kao bliskoznačnice. Takovrsna primjena preuzetoga leksika dokaz je o stvaralačkom talentu Divkoviću, jer je kombinacijom od distantnoga sinonimnog para napravio jednu vrstu frazema, koja je živjela i poslije.

Primjeri za sinonime: *ne zna ni časa ni hipa kada će Gospodin doći* (D); *svaki čas i hip* (Pp); *čuvati i varovati se unapredak* (Pp); *čuvati i varovati se od grijeha* (D). Zanimljiva je paralela u *Cvijetu*, gdje u verziji iz *Libra* riječi *varovati se* kao izravna opreka stoji u Posilovića na paralelnom mjestu *čuvati se*.

Bliskoznačnice *stol* — *trpeza* u Divkoviću su *Nauku* (1611.) obilježene domenom uporabe. Primjer: *stol* može biti dio namještaja: (...) *nose jednoga na stolu*. *Trpeza* kao prvo značenje uzima *stol*: *jedna trpeza puna svakoga dobra*, a na drugome mjestu je metaforično značenje hrana uopće, ponuđena hrana: *trpeza puna*; *trpeza prazna*. Divković preuzima u citatu: *Blažena Divica bi korablja i trpeza dvora nebeskoga...*

Za razliku od dubrovačkih prepisivača Divković nije redovito mijenjao Bernardinov leksički izbor, pa je tako iz Splicićaninova lekcionara niz riječi zaživio u franjevačkom izrazu: *očitnik* (D), *povratnica*(D), *smok* (Mt), *subota* (Mt), *sasnuti*, *stanovito* (Mt), koje ovdje navodimo iako sve ne pripadaju nadgradnji.

Nedostatak pouzdanih datacija u AR uzrokom je novih i dodatnih istraživanja i provjera, naročito kad se pojavi riječ znatnije proširenosti, tvorbeno netipična i sl. Tvorbeno zanimljiva složenica *sredoveža* sa sememom 'posrednik', 'zagovaratelj' zabilježena je u inačici *sridovež/srjedoviž* u *Dubrovačkom i Leipziškom lekcionaru* (1543./1586.), što traži korekciju navoda AR da se riječ prvi put javlja u Divkovića. Nije suviše naglasiti ni njezino prisuće u Matijevića i Papića.⁶ Imena dana *ponedjeljnik* i *utornik* preuzeta su iz dubrovačkih lekcionara, gdje se prvi put pojavljuju, a poslije Divkovića našli su svoje mjesto i u Bandulavića. U dubrovačkome pismu bosanskomu vojvodi Sandalju Hraniću iz 1422. prvi je put zabilježen naziv *utornik na poklade*. Imena ostalih dana u tjednu pojavljuju se tijekom 14. (*srijeda* i *subota*) i u 15. stoljeću — *nedjelja*, *četvrtak*, *petak*.

U Divkovićevim djelima imena mjeseci jesu narodna, hrvatska. Imena stranoga podrijetla, latinska i talijanska, s dubrovačkim tipom prilagodbe, susreću se rijetko, osim u kalendaru tiskanom uz *Nauk* iz 1611., gdje su

⁶ Akademijin rječnik jedini je priručnik u kojem možemo naći podatke o starosti i uporabi hrvatskih riječi, ali zbog ograničenosti izvora i nekompletne ekscerpcije neke datacije i potvrde zahtijevaju korekciju, a neki zaključci oprez.

upisana naporedo: *maráč — ožujak; april — travanj; mađ — svibanj* itd. Internacionalne nazive mjeseci susrećemo u Papića: *april, đuni*; kod Posilovića *februar*. Za dubrovački govor Zore navodi prilagođenice: *maráč, ljulj, otombar, džunj* (Zore 1895:1–26). Isprave obiju dvorskih kancelarija isključivo navode prilagođena strana imena mjeseci, odakle su ih preuzeli i franjevački pisci. To su: *đenvar; fervar /provar* (Bosna 15. st.); *mart, april, mađ/maž, august, sektebar; oktevija/oktovrija/oktobre* (14./15. st., Dbk); *ženvar* (14. st) (Sp). U spisima dubrovačke kancelarije zabilježeni su: *nojenbar/novembar, april, maj, jun* (MS). U *Libru* se mogu naći varijacije, npr. *sentenbra* (*na osam dni mjeseca sentenbra*). Mlađi franjevački pisci ne samo da koriste strane nazive već potpuno prihvataju i način datiranja. Kategorijalna pripadnost imenima te riječi smješta u nadgradnju, što proširuje zbroj odlika dubrovačke ćiriliske baštine u franjevačkom jeziku.

Iz svoje talijanske i latinske lektire uzimali su prvi franjevački pisci nazivlje iz područja teologije, filozofije, književnosti, prava i tzv. civilizacijski leksik⁷. Većina preuzetih riječi označena je u AR-u kao prvopotvrđeni- ca iz Divkovićeve jezika, što bi značilo da je on zaista preuzeo riječ iz dubrovačkoga kruga i da ju je posredovao mlađim piscima. Da to nije sasvim tako, govore potvrde iz starodubrovačke proze, kojoj najčešće pripada prvenstvo. Taj dio nadgradnje nužno je promatrati fragmentarno, po značenju i stupnju prilagođenosti.

Dio nadgradnje jesu prave tuđice, prema definiciji neprilagođene jeziku primatelju. Uglavnom su to za prve pisce neprevedivi nazivi molitava ili dijelova mise: *konfiteor, introit* itd. Nazivi pobožnosti, dijelova mise, sakramenata i njihovih simbola prilagođeni su prema pravilima dubrovačko-dalmatinskoga kompleksa: *procešijun, rešponšorija* (D); *oštija* (D); *sakramenat* (Mt,Ps). Posuđenice se susreću i među glazbenim nazivima: *salmi, himan* (D); u skupini naziva crkvenoga ruha i posuđa: *kalež, patena, manipuo, korporal* (D); *mitra* (Ps). Posuđenicama se imenuju crkvene knjige: *oficij, misao/misal* (D; Ps); *pištola, kanoni* (Mt); astronomski pojmovi *epata, empireo* (D); zvanja i službe: *kapelan, kanonik, patrijarka* (D); *dumna* (D; Lbr); *teolog* (Ps); *biskupat* (Mt); nazivi iz crkvenoga prava: *profešion* (Pp 'redovnički zavjet'); apstraktni pojmovi: *devocion, devoto, desperati se, desperacion, konšijencija* (Pp; Lbr)... Religijski nazivi franjevačke nadgradnje različite su starosti i podrijetla. Neki su ušli u jezik vrlo rano pa se gubi osjećaj stranoga: *krizma, kalež, rožario, misa, misnik, apošto*... i nalaze se u jeziku svih promatranih pisaca.

⁷ Prema Đorđeviću, a na temelju podataka iz naslova djela, Divkovićeve lektira jest: Johannes Herolt (15. stoljeće), Jakov Ledesma, Roberto Bellarmino, Caesarius von Heisterbach.

Nazivi molitvenih ura: *prima, terča, nona, matutina, kumplit...* prema sadašnjim spoznajama prvopotvrđenice su u dubrovačkim hrvatskim molitvenicima, odakle ih preuzimaju Divković i njegovi nasljedovatelji, i to s dubrovačkim tipom fonološke prilagodbe.

Sa svojim dubrovačkim uzorima bosanski fratri dijele i jedan anakronizam. Naime, riječ *crkva* pokriva osim značenja zajednice kršćana i značenje bogoslužnoga prostora. Starozavjetna stvarnost prostor molitve imenuje riječju *hram* (u Vulgati *templum*). Bernardin koristi riječ *tempal*. Divković slijedi starije pisce pa jeruzalemski hram naziva crkvom: *treti ga dan nađe u crkvi* (Lk 2, 46). Istu "grešku" ponavljaju Papić, Posilović i Matijević, ali i pisci koji pišu latinicom: Bandulavić, i Kašić, i Ranjina u lekcionaru.

Posuđenice, uglavnom iz talijanskoga, pripadaju sferi tzv. civilizacijskoga leksika, što se bez velika rizika može tumačiti utjecajem dubrovačkoga književnoga i razgovornoga jezika, s tim da se stara dubrovačka proza ne mora ni ne može označiti kao jedini izvor. Posebno je ranije, a dijelom i danas, isticano pitanje jesu li riječi-označitelji svakodnevnih pojmova uopće dijelovi nadgradnje (Kuna 1982:30—31). Leksik svakodnevice imenuje pojmove pa slijedom toga ispunjava neku nazivoslovnu službu. Osim toga, i kad bi se taj korpus riječi stavio u osnovicu kao temeljni fond, bio bi u odnosu na pojam koji označava — naziv. Primjera podudarnih posuđenica u staroj prozi i u franjevačkom idiomu veliki je broj, ovdje se navodi samo nekoliko za ilustraciju: *polača, meštar, gustijerna, lincul, sičio, skale, skula, žmuo, penjgati; penjgatur* (često u sintagmi *sveti Luka penjgatur*), *porat, velenca...* Takvih riječi u franjevačkom izrazu ima na desetine, i to kroz cijelo vrijeme njezina trajanja, čak i u pisaca koji nisu bili pod izravnim utjecajem primorskih govora.

V.

Raslojenost književnoga izraza bosanskih franjevaca najočiglednija je u sintaksi, pa u tome dijelu nadgradnje stupanj preuzimanja iz dubrovačkih ćirilčnih tekstova nije lako odrediv. Za neke karakteristike nije sigurno jesu li ih kao sintaktičke talijanizme franjevački pisci preuzeli iz primorskih govora i književnoga dubrovačkoga idioma, ili je sintaktički kalk posljedica izravnoga prevođenja s talijanskoga predloška, pa time neovisan o dubrovačkom izvoru (Kuna 1982:31). Taj problem uočio je Brozović, koji upozorava na oprez jer »neke će se osobine nužno pojaviti u svakoga tko s talijanskom i latinskom naobrazbom [...] počinje pisati u neizgrađenu slavenskom idiomu, a s druge strane, konkretne osobine mogu biti i domaće-ga podrijetla te samo slučajno nalikovati tuđima« (Brozović 1982:47).

Kao kriterij razlučivanja dubrovačkih od inih sintaktičkih odlika u franjevačkom književnom izrazu može se uzeti prisutnost i/ili odsutnost pojedine pojave u reprezentativnim ćirilčnim djelima, prije svega u dubrovačkim prijepisima lekcionara i *Libru od mnozijek razloga*. Perspektiva prema tradiciji uspostavlja se usporedbom s jezikom administrativno-pravnih spisa dubrovačke i bosanske kancelarije.

Da bi se uopće protumačile posebnosti postupka preuzimanja na sintaktičkoj razini, nužno je prikazati reprezentativne primjere rečenica ovih četvorice autora. Citiranje cijelih rečenica na početku razmatranja o sintaksi nužno je i radi uočavanja i usporedbe temeljnoga (npr. Divkovićeve) sintaktičkoga ustroja i preuzimanja (naslojavanja) na razini nadgradnje.

Tip rečenice izravno ovisi o vrsti teksta i sadržaju: pouke, tumačenja i interpretacije izrečene su razvijenijim rečenicama, a čudesa i znamenja kratkim. Stoga se može zaključiti da je Divkovićeve rečenice mnogolika i raznovrsna, katkad forsirano učena, pa slijedom toga duga, razvedena, a katkad kratka i kompaktna kao u razgovornom jeziku.

Drugi tip teksta jesu čudesa, »znamenja i prilike«, gdje je rečenica kratka, ubacuju se dijalozi, upravni govor, poslovice, čime se postiže dinamika pripovijedanja. Neosporo je da se Divković u svojoj rečenici na prvome mjestu očitovao kao propovjednik, pa tek onda pisac katehetskoga teksta. Primjer iz Divkovićeve *Nauka* (1611.): *Budući pastir jedan čovjek sjeromah, pasući i čuvaući iman'je, bi učinjen vele velik gospodar*. Drugi primjer potječe iz pričanja čuda i gotovo je isti kao u suvremenom jeziku: *Dođe mu na kuću da ga povede na misu*.

Posilovićeve rečenice uglavnom je duga i razvijena, s nekoliko surečenica uvrštenih uz osnovnu, kadgod s nespretnom interpunkcijom: *Cesar uze onu hartiju i vrativši se u Rim, čini ju postaviti svrhu vrata od svoga dvora; potom togar budući nika gospoda odredila da ga čine ubiti i obećase onomu koji ga brijaše mnoge pineze ako bi mu priklaov vrat brijući njega i on njima se obeća učiniti ako mu obećaju uteći* (Knezović 2001:184–247). U takvoj rečenici očituje se nekoliko odlika jezika franjevačkih pisaca (v. dalje). Kako je Posilovićev tekst prijevod, rečenice u nekim slučajevima odslikavaju sintaksu izvornika. Osim toga, Posilović tumači etičke norme, filozofska i teološka mišljenja, što, kao i u Divkovića, zahtijeva složenu rečenicu, razvijenu i oblikovanu s više surečenica. Posilović istu strukturu zadržava i u tzv. prilikama. Ima primjera gdje se cijeli događaj u čudu izražava trima zavisnim rečenicama (Gabrić-Bagarić 2001:78–79).

Zbirka propovijedi fra Pavla Papića *Sedam trublija za probuditi grešnika na pokoru* po svojem sadržaju obiluje različito iskazanim zapovijedima: mor-

fološkim imperativom, opisno, uporabom govorničkih figura itd. Primjer rečenice: *O, siromasi... i uvedite unutra, u pribivalište duše vaše, prislatkoga Jezusa, koji stoji na dvoru kucajući i zovući: otvorite mi, otvorite mi, otvorite mi, sinci*. Rečenice su najčešće oblikovane kao retoričko pitanje ili kao pouka uvedena apelom. (Gabrić-Bagarić 1994:155 – 157).

Matijevićev *Ispovjedaonik* praktičan je priručnik za ispovijedanje, pisan bez književnih pretenzija, kao zbirka tumačenja o grijehu i pokori. Rečenice su kratke i uglavnom sastavljene od jedne osnovne i jedne zavisne surečenice: *Koji zavidi iskrnjemu za dobro duhovno većma nego da bi bilo vrijeme*.

Raščlambom ćemo obuhvatiti one jezične crte koje su razlikovale dubrovački i franjevački književni idiom, čime je motivirano preuzimanje i naslojavanje. Za narodni izraz nisu tipične zavisne rečenice, kao ni konstrukcije s participima pa njihovo podrijetlo atribuiramo književnim. Elementima nadgradnje smatraju se stoga u ovome radu: uporaba infinitiva, infinitivne konstrukcije kao zamjena za rečenicu, participske konstrukcije, zavisne rečenice ekvivalentne participskim vezama. U sintaksi padeža treba registrirati sve pojave koje su bile stalno obilježje jezika rane franjevačke književnosti, posebno one koje su protegle svoj život skoro do 19. stoljeća.

Glagoli

Sintaktički kalk prema talijanskoj konstrukciji *činiti+Acc+infinitiv* javlja se s brojnim potvrdama, te se u ovome članku zbog ograničena prostora navode samo kao ilustracija: *ovi članak nas čini vjerovati (D); čini cvasti život čovičanski (Ps); koji čini teći rijeke (Mt); činiti će im poznati veliko dobro; čini dozvati pisca; čini ga ploditi (Pp)*.

Primjeri iz *Libra* navedeni su u većem broju upravo zato da se pokaže životnost te pojave u starodubrovačkoj prozi, odakle ju je preuzeo Divković, a zatim mlađi pisci: *Čini ju jesti od zabranjenoga voća; tko te čini govoriti; Bog čini mnoge uskrsnuti (Lbr)*.

U franjevačkoj književnosti namjerne rečenice izrazito često zamjenjuje konstrukcija *za+infinitiv* prema talijanskom *per/da + inf*. I u jeziku dubrovačkih pisaca, u molitvenicima i lekcionarima, u ispravama prvih pisara Ruska i Nikše, kao i u razgovornome idiomu, taj je način iskazivanja namjere ustaljen, a zatim i proširen sve do 19. stoljeća. S dosta sigurnosti može se pretpostaviti da je franjevcima ta odlika dospjela iz starije nabožne proze. Primjeri: *za otkupiti slugu sina izda (D); trpi za otkupiti tebe (Ps); sakramenat ovi naredio jesi za učiniti nas dionike (Mt); za viditi svrhu od ove eštaži (Pp); prema: za sahraniti moje veselo stanje (osta ondi)... za izvidjeti sve stvari (Lbr)*. U Matijevića se našla rečenica *Čini ga ckniti za poći*, što je kombinacija dviju konstrukcija, vjerojatno nastala doslovnim prevođenjem.

U franjevačkim tekstovima zastupljena je namjerna rečenica uvedena veznikom *da*: *moliti... Jezusa da bi joj se smilovao* (Pp); *i mene se hitahu da bi me dokučili* (D); *daruj nami like da očistimo dušu našu* (Ps); *Koračite naprijeda da vidite gruboću ovoga grijeha* (Pp.). U *Libru* se također pojavljuju namjerne rečenice sa *da*: *Podimo po svijetu da ga ištemo*.

Isprave dubrovačke kancelarije ne poznaju *za+inf*, namjera se izražava zavisnom rečenicom: *poslao si tvoje maslo da ti se proda* (14.); *dasmo mu dvije barke...da ih povedu počteno u Bnetke* (15. stoljeće; Ssp. 116; 237).

Infinitiv je najčešće dopuna glagolima nepotpunoga značenja, nekim imenicama, pridjevima i izričajima. *Duh jest koji čini živjeti; poče se smijati* (D); *idaše progoniti Gospodina Isukrsta; ljudi duhovni mogu naučiti* (Pp); *poče udilje vapiti* (Ps). Funkciju infinitiva kao dopune u dubrovačkim spisima odslikavaju brojni primjeri, kojima se pojava ovdje samo ilustrira: *da je voljan uzeti; mi hotjesmo pisati; vi ćete dati nam uznati* (Stoj 77; 137; 329). Iz pučkoga govora u isprave se uvukao infinitiv s daljim objektom u dativu sa značenjem obaveze: *jer vi je pojti u Bosnu na stanak* (Ssp,334), *da je človek slobodan ili mu služiti g(ospo)d(i)nu banu Tvrtku ili mu njegovu bratu* (Osp).

U *Libru* infinitiv zauzima mjesto asindetske izrične rečenice (*zapovijeda poći*), što, premda rijetko, susrećemo i u djelu *Sedam trubli* Pavla Papića: *pokaješ se...s temeljitom odlukom ne sagrešivati više* (Pp); *s obećan'jem velicijem ne povratiti se unapridak* (Ps).

Ja vjerujem spasen ću biti (D) primjer je izrične asindetske rečenice.

Participske su konstrukcije relikat iz crkvenoslavenskoga, živa su kategorija u latinskome i, kao odlika književnoga jezika, pripadaju nadgradnji. U hrvatskome je do 17. stoljeća izvršena transformacija participa u glagolske pridjeve i priloge, ali ih franjevci koriste po ugledu na starodubrovačku prozu.

Prava participska konstrukcija, gdje particip veže uza se vlastitu sintagmu, nalazi se u Divkovića u doslovnom prijevodu iz *Vulgate*: *u jezeru gorećemu ognjem i sumporom* (in stagno ardenti igne et sulphure; Otk 21,8). Crkvenoslavenski particip prez. akt. *letušti* u *Dubrovačkome lekcionaru* potvrđen u sintagmi *ptice letušte*, u identičnom se obliku i sintagmi nalazi i u Divkovićevo *Nauku* (Rešetar 1936:78).

U djelima franjevačkih pisaca potvrđeni su poimeničeni participi: *plačite s plaćućijemi; mir budi na zemlji govorećijem sveto rožario* (D); *komu nije drag strah služućih* (Ps); prema *gladujuće nasiti dobara* (Lbr). Particip je u pravnim dokumentima vezan za intitulaciju i aprobaciju, kao ostatak crkvenoslavenskoga. U korpusu isprave iz bosanske kancelarije stoji konstrukcija *ne-*

imušte svojega pastira, što je vjerojatna posljedica pisarove naobrazbe očevide u stilu ostatka teksta (MS, 225).

Particip kao atribut također je svoje ishodište imao u staroj prozi: *u studentu gorućemu* (D); *prismrdeći grijesi; sljedujuća zgoda; gavrani grčeci; Mandalino goruća* (Pp); *režućega lava* (Ps); u dubrovačkoj prozi: *stvar smrdeća* (Lbr).

Najčešće je particip u službi priložne odredbe: *mimo ćeliju idući ... njegov naučitelj pogleda* (D); *tako svrši život svoj čineći pokoru; vikahu ... pribrzo trčeci; zovem vas govoreći vam* (Pp); prema primjeru *pastiri bijahu tamo bdeći i čuvajući stražu iz Ranjinina lektionara*.

Susreću se primjeri participa prez. akt. (glagolski prilog sadašnji) s mogućnošću preoblike u rečenicu: *na pošten'je sedam riječi koje reče G(ospodi)n Isukrst na križu viseći; molitva anđelu stražaninu liježući; kakonoti kaplje krvi na zemlju tekući* (u preoblici: *dok je visio na križu; kad ide leći; kako teku*). U razvoju priložne kategorije ova je pojava stupanj na kojem particip gubi deklinaciju i oznaku roda, a postaje izrazitija njegova priložna funkcija.

Glagolski prilog *budući* može uza se vezivati različite dopune s različitim značenjem i različitom funkcijom, ali iz starodubrovačke ćirilične proze potječe samo sklop *budući+imenical/pridjev*. U jeziku promatranih pisaca potvrđeni su primjeri: *Ove knjige rečeni fra Matije ispisa budući kapelanom u Sarajevu; Isukrst budući studenac od mudrosti i ista mudrost nauči nas*. (D); *knjižice ove budući kapelan sarajevski u Sarajevu počete* (Mt); *Eva, jošte budući divica, sagriješi* (D); *ništa ne budući ni kriv ni dužan* (D); *još mrtvi budući čujete strah* (Pp). Ostale konstrukcije sa *budući* u franjevačkom književnom jeziku odgovaraju talijanskom *gerundio composto* (*avendo lessendo+ptc. perf; avendo io veduto*), a zamjenjuju predikat, glagolski prilog prošli, vremensku i uzročnu rečenicu. (Primjeri: *budući stvorio čovjeka na svoju sliku...; budući nadahnuta Duhom Svetim, istinito pozna...*) Ta knjižna crta sintaktičke nadgradnje obilježila je jezik dubrovačko-dalmatinske književnosti, bitna je odlika i jezika bosanskih franjevaca, kojima ju je posredovao Divković. Sporno je, međutim, koliki je opseg preuzimanja te konstrukcije iz dubrovačke ćirilične proze, a koliko iz nekoga drugoga izvora, pa se ne bi smjela promatrati isključivo kao dio ćiriličnoga nasljeđa. Naime, može se pretpostaviti da su sve potvrde Divkovićev samostalni prijevod, kasnije oživljeni u mlađih pisaca, pa se o tim konstrukcijama ne govori u ovome radu (Zima 1887:300–320; Rešetar 1933:250).

Glagolski prilog prošli (part. pret. akt. I) zastupljen je s manje potvrda, i to uglavnom u funkciji zavisne rečenice. Prilog prošli dolazi kao zamje-

na za pogodbene rečenice: *Ne pokaravši ga i ne ponukovavši, sagrešujemo* (D) ('ako ga ne pokaramo i ne ponukamo').

Glagolski prilog prošli označava i vrijeme vršenja radnje u glavnoj rečenici: *jedan vidjevši muke paklene, učini veliku pokoru* (D) ; *i probudioši se, nađe se prevaren s rukami praznijemi* (Ps); *prema rekši to, ode izprjed* (Lbr).

Način izvršenja radnje izražava glagolski prilog prošli u primjerima: *I tako Isukrst, učinivši se čovjek, umiri čovjeka s Bogom* (D); *Otvorivši vrata, uljeze u kuću* (Mt).

Rečenica *Imavši rečenu milost božanstvenu, imamo do smrti živjeti* (D) ekvivalentna je uzročnoj s nijansom vremenskoga, uz "pogrešno" izabran prilog prošli *imavši*, a ne prilog sadašnji *imajući*. Ta je » "nepravilnost" tipična i za druge franjevačke pisce, npr. u Posilovića: *dokle sagrišivši s jednom ženom, umri od smrti nagle* (umjesto *griješeci*). U Posilovića susrećemo rečenicu: *Ona, rasrdivoši se, misli učiniti ga umriti*, u kojoj se kombiniraju tri odlike franjevačke sintakse.

Najprikladnija osnova za razmatranje transformacije participa (priloga) u rečenicu jesu prijevodi istoga djela nastala u duljem vremenskom protegu i na narječno drukčijem prostoru.

U hrvatskim okvirima primjer za tu pojavu nudi srednjovjekovni moralnodidaktički spis *Fiore di virtù* u tri verzije: prvi u glagoljskoj iz 15./16. stoljeća, drugi u dubrovačkom rukopisnom ćiriličnom *Libru od mnozijeh razloga* (1520.), treći je ćirilični *Cvijet od kriposti* fra Pavla Posilovića (dva izdanja 1647. i 1701.).

Ilustrativan je primjer gdje glagoljska matica rabi dativ apsolutni, a franjevac Posilović glagolski prilog sadašnji kao zamjenu za vremensku rečenicu: *Jezdeću caru po polju, najde jednoga filozofa* (glagoljska verzija), *Jašući car po šumi, nađe jednog naravnog* (Ps). Suvremeni bi jezik imao na tome mjestu vremensku rečenicu: *Dok je /kad je car jahao...*

Zamjenjivanje starije participske konstrukcije pluskvamperfektom ili aoristom u mlađih pisaca vidi se i na reprezentativnom uzorku: *budući jedan pustinjak veliku pokoru činil* (čak.) prema *jedan pustinjak činio bješe veliku pokoru* (Lbr); *budući ljubav položila* (čak.), *bješe položila ljubav* (Lbr), *zaljubi se* (Ps). Takav postupak najavljuje napuštanje participskih konstrukcija u korist rečenice, što će se stabilizirati u sljedećim etapama razvoja franjevačkoga književnoga jezika.

Značenje i služba padeža

Hrvatski književni jezik u Dalmaciji (uključujući Dubrovnik) od najranijih vremena uz glagole govorenja, mišljenja i srodnih značenja objekt izražava prijedložnom vezom *od+genitiv*, prema hrvatskom *o+lokativ*, i to i u književnom i u razgovornom jeziku. Ta će pojava postati obilježje i nabožne i svjetovne književnosti sve do 19. stoljeća (Zima 1887:211; Rešetar 1952:90). Primjeri: *govori od ljubavi*; *govori od sedam smrtnih grijeha* (D); *od ove kriposti govori* (Ps); *rijeti zlo od iskrnjega* (Mt); *govoreći od umrloga brata*; *pisano je od njega* (Pp); *od mahnitosti pisano jest* (Lbr); *govorahu od mene* (Nat. m). Ista se relacija ostvaruje i u adnominalnoj vezi: *govoren'je od purgatorije* (D); *govoren'je od ispovijedi* (Mt); *govoren'je od riječi* (Lbr).

Veza *od+genitiv* s elidiranim predikatom ili s izostavljenim obezličanim čita se *lgovori se* nalazi se u naslovima knjiga ili poglavlja. Npr. *od ljubavi* treba shvatiti kao *čita se o ljubavi*. Primjeri su brojni: *Od milosrdja*; *od ispovijedi* (D); *od pravde*; *od ljubavi ženske* (Ps); *od straha*; *od pete trublje* (Pp); *od jakosti* (Lbr). Takva uporaba postala je dio manira, bila je stilem.

Glagoli *kajati se*, *spomenuti se* također imaju dopunu *od+genitiv*: *spomenuo se od Boga*; *spomeni se od tuge* (Pp); *kaju se od grijeha* (Ps). Iz dubrovačkoga *Libra* primjer je: *spomenu se Tito od Pilata*. Rečenica *imao od uboštva pomniju*, istovrijedno s *pomnjiti o siromaštvu* ('brinuti', 'paziti') relikv je iz jezika lekcionara, zadržala se u Bandulavićevim *Pištalama*, odakle ju preuzima Posilović.

Prijedložno-padežna veza *od+genitiv* najčešće izražava posvojnost: *vrata od pakla*, *gora od Kalvarije* (D); *stvari od vjere* (Mt); *kralj od pčela* (Ps); *gospoja od kuće* (Pp); *sluga od klopčara* (Lbr); *kraljevstva od svijeta* (DI, LI.).

Objektni prijedložni genitiv oprimjeruju: *prošten'je od grijeha* (D); *čuvaoci od vrata* (Ps); *obećanje od posluha* (Mt); *razumjen'je od svake stvari* (Lbr); *izbijan'je od zuba* (Lbr).

Objasnidbena funkcija *od+genitiv* također je dosta česta: *kruna od vesel'ja*, *knjiga od mudrosti*, *mjesto od milosrdja* (D); *gruboća od prokletoga grijeha* (Pp); *kripost od jakosti*; *studenac od kriposti*; *čas od smrti* (Ps); *smrad od bludnosti* (Lbr); prema besprijedložnoj sintagmi u Papića: *čistoća srca* (Pp).

U pasivnim rečenicama vezom *od+genitiv* imenuje se agens kao u latinskom: *Da je dostojan biti uslišan od Boga* (D); *Pokoru danu mu od ispovjednika* (Mt); *dade se povesti od jednoga mladca* (Ps); *proklet da si od Boga* (Pp); *od Boga proklet* (Lbr).

Red enklitika

U razmještaju enklitika franjevački pisci slijede starodubrovačku prozu, pa zadržavaju stariji red: *da nam će dati; molitva mu će otvoriti (D); napasti koje mu su dane (Mt); postavila ga si (Ps); tri stvari mi su (Lbr)* (Gabrić-Bagarić 1984:149; Gabrić-Bagarić 2001:83; Đorđević 1896:42–43). Rijetko se pojavljuje tip *ja sam vam dao*. Stari red nalazimo i u pravnim spisima i u lekcionarima prepisanim na dubrovačkome terenu (Rešetar 1933:86–87). Primjeri iz dubrovačke kancelarije, 15. stoljeće: *dali mu ih smo* (Ssp, 334): *mного mu smo govorili* (Ssp, 481); *što ga su tvorili* (Osp,125).

Stariji red enklitika ovdje je smješten uz primjere naslojavanja u sintaksi, odnosno u jezičnoj nadgradnji, ali je u usporedbi s ostalim elementima gotovo rubnoga značenja. Međutim, ma kako se neznatna činila ta crta, ona se zadržala u jeziku franjevac, ali i u drugih pisaca sve do 19. stoljeća. Vremenom je postala više pitanje stila nego jezična odlika.

Zaključak

Utemeljitelj bosanske franjevačke književnosti Matija Divković tvrdio je da piše »slovinški kako se u Bosni govori« i »pravim i istinitim jezikom bosanskim«. Cilj njegova pisanja bila je vjerska pouka, skrb za svakodnevna zadaća, nastojanje oko vjerskoga i kulturnoga oslobođenja program Reda, što je onda podrazumijevalo i tiskanje knjiga na »narodnom jeziku«. Začetnik franjevačke književnosti preferirao je korisnika/čitatelja i njegovu mogućnost percepcije napisanoga. U rascjepu između nastojanja da se književni jezik što manje razlikuje od mjesnoga govora (organskoga idioma) i zahtjeva maksimalne proširenosti na prostoru Provincije i izvan, Divković je posegnuo za starodubrovačkom bosaničkom prozom, iz koje je preuzeo određene odlike i naslojio ih na svoj idiolekt. Nisu izostala ni preuzimanja iz neknjiževnih, točnije pravnih tekstova. Novonastali književni jezik (spoj organskoga i importiranoga) primjer je međutjecaja dvaju književnih idioma, kao i model posredovanja izgrađene jezične i književne tradicije jeziku-primatelju. Divkovićevi nasljedovatelji, Posilović, Papić i Matijević, čija se djela pojavljuju u rasponu od 1630. do 1649., slijedili su Divkovića i u izboru jezika i u izboru pisma, tako da se zbroj jednakih odlika i jednakih rješenja u njihovim djelima može smatrati početnim stupnjem franjevačke koine, koja će se potpuno razviti u 18. stoljeću.⁸

⁸ Na početku rada na ovoj temi u prikupljanju građe sudjelovala je dr. sc. Marijana Horvat, na čemu joj autorica zahvaljuje.

Vrela

- Divković, Matija. 1611. *Nauk krstjanski za narod slovinski*.
- Divković, Matija. 1611. *Sto čudesa aliti zlamen'ja blažene i slavne Bogorodice, Divoice Marije*.
- Divković, Matija. 1616. *Besjede svrhu evanđel'ja nedjeljnih priko svega godišta*.
- Divković, Matija. 1616. *Nauk krstjanski s mnozijemi stoari duhovnijemi i vele bogoljubnijemi*.
- Posilović, Pavao. 2001. *Cvijet od kriposti duhovni i tilesnije*. Transliterirao Pavao Knezović. U: *Zbornik o Pavlu Posiloviću*. Šibenik—Zagreb.
- Papić, Pavao (Fra Bartolomej de Salutio). 1991. *Sedam trublji za probuditi grešnika na pokoru*. Preveo fra Pavao Papić 1649. Priredio, uvod i bilješke napisao Ignacije Gavran. Pretisak: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Građa za povijest književnosti hrvatske 33. Zagreb.
- Matijević, Stjepan. 1974. *Ispovjedaonik*. Izbor iz djela i transkripcija Hereta Kuna. U: *Hrestomatija starije bosanske književnosti*. Svjetlost : Sarajevo.
- Matijević, Stjepan. 1916. *Cvêť vsake mudrosti, najstarije hrvatsko umjetno sačuvano književno djelo iz 14. vijeka*. Rudolf Strohal : Zagreb.
- Rešetar Milan. 1926. *Libro od mnozijeh razloga. Dubrovački ćirilski zbornik od g. 1520*. S. Karlovci.
- Milan Rešetar. 1894. *Zadarski i Rañinin lekcionar*. Djela JAZU 13. Zagreb.
- Miklosich, Franz. 1858. *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*. Vienna.
- Stojanović, Ljubomir. 1929. *Stare srpske povelje i pisma, knjiga prva, prvi deo*. Beograd—Sremski Karlovci; 2006. Reprint Srpska školska knjiga — Filozofski fakultet Beograd. Beograd.
- Solovjev, Aleksandar V. (ur.). 1926. *Odabrani spomenici srpskoga prava od 12. do 15. veka*. Beograd.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I—XXIII*. JAZU : Zagreb (AR).

Literatura

- Barbarić, Vuk Tadija. 2011. Lajpciški lekcionar i njegovi »predlošci«. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 37, 1–28.
- Brozović, Dalibor. 1973. Uloga bosanskohercegovačkih franjevaca u formiranju jezika hrvatske književnosti i kulture — od Divkovića do fra Grge Martića. *Godišnjak Instituta za izučavanje jugoslovenskih književnosti u Sarajevu* 2. Sarajevo. 35–53.
- Brozović, Dalibor. 1982. O posredničkoj ulozi Matije Divkovića u razvoju civilizacijsko-jezične nadgradnje *Zbornik radova o Matiji Divkoviću*. Sarajevo : Institut za jezik i književnost u Sarajevu.
- Cvetnić, Sanja. 2011. *Barokni defter. Studije o likovnim djelima iz XVII. i XVI-II. stoljeća u BiH*. Zagreb : Leykam international.
- Damjanović, Stjepan. 2009. Staroslavenski i starohrvatski u hrvatskim srednjovjekovnim tekstovima. *Povijest hrvatskoga jezika. 1. knjiga: Srednji vijek*. Zagreb : Croatica. 351–403.
- Dorđević, Đorđe. 1896. 1898. Matija Divković. Prilog istoriji srpske književnosti XVII. veka. *Glas Srpske kraljevske akademije* LII, LIII. Beograd. 30–139. 1–136.
- Gabrić-Bagarić, Darija. 1982. Divkovićev »Nauk krstjanski« prema Kašićevu i Komulovićevu »Nauku«. *Zbornik radova o Matiji Divkoviću*. Sarajevo : Institut za jezik i književnost u Sarajevu. 115–130.
- Gabrić-Bagarić, Darija. 1989. *Jezik Ivana Bandulavića*. Sarajevo : Svjetlost.
- Gabrić-Bagarić, Darija. 1994. O razlikama između I. i II. izdanja Pištola i evanđel'ja Ivana Bandulavića. *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik* 20, 67–85.
- Gabrić-Bagarić, Darija. 1995. Skica za studiju o leksiku fra Pavla Papića, bosanskoga franjevačkoga pisca 17. st. *Napredak, Hrvatski narodni godišnjak za 1996*. Sarajevo : Hrvatsko kulturno društvo Napredak. 275–288.
- Gabrić-Bagarić, Darija. 2000. *Matija Divković. Izbor iz djela*. Vinkovci : Riječ.
- Gabrić-Bagarić, Darija. 2001. Jezik Pavla Posilovića. *Zbornik o Pavlu Posiloviću*. Zagreb — Šibenik : Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu — Gradska knjižnica »Juraj Šižgorić« Šibenik. 53–87.
- Gabrić-Bagarić, Darija. 2002. Književni jezik lekcionara 17. st. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 28, 35–71.
- Gabrić-Bagarić, Darija. 2004. Govorničke figure u djelu Sedam trublija za probuditi grešnika na pokoru fra Pavla Papića. *Spomen-spis povodom 90. obljetnice rođenja dr. fra Ignacija Gavrana*. Zagreb : Udruga đaka Franjevačke klasične gimnazije — Visoko. 151–162.

- Gabrić-Bagarić, Darija. 2010. *Fiore di virtù* u hrvatskoj književnosti: tradicija i inovacije. *Knjige poštujući, knjigama poštovan*. Zbornik Josipu Bratuliću o 70. rođendanu. Zagreb : Matica hrvatska. 239–254.
- Gianelli, Ciro. 1934. Najstariji štampani hrvatski molitvenik. *Djela JAZU*, 31, 252–288.
- Hercigonja, Eduard. 1965. Iz radova na istraživanju sintakse i stila nekih glagoljskih neliturgijskih kodeksa XV stoljeća. *Radovi Zavoda za slavensku filologiju* 7, 119–139.
- Hercigonja, Eduard. 1975. Srednjovjekovna književnost. *Povijest hrvatske književnosti* 2. Zagreb : Sveučilišna naklada Liber.
- Hercigonja, Eduard. 1982. Ogleđi iz stilematike Divkovićevih *Besjeda*. Zbornik radova o Matiji Divkoviću. Sarajevo : Institut za jezik i književnost u Sarajevu. 55–82.
- Jembrih, Alojz. 2001. Posilovićev Cvijet od kriposti i glagoljski Cvêet vsake mudrosti. Zbornik o Pavlu Posiloviću. Zagreb – Šibenik : Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu – Gradska knjižnica »Juraj Šižgorić« Šibenik. 87–102.
- Kovačić, Ante Slavko. 1991. *Bibliografija franjevaca Bosne Srebrene*. Sarajevo : Svjetlost et al.
- Kuna, Herta. 1967. *Jezik fra Filipa Laštrića, bosanskog franjevca 18. vijeka*, Sarajevo : Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine – Djela, XXVII.
- Kuna, Herta. 1982. Lingvistička problematika Divkovićevog književnog stvaralaštva. Zbornik radova o Matiji Divkoviću. Sarajevo : Institut za jezik i književnost u Sarajevu. 25–39.
- Malić, Dragica. 1997./1998. Paljetkovanje po najstarijim hrvatskim molitvenicima (Molitveniĉko nazivlje). *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 23–24, 225–256.
- Malić, Dragica, 2000. Novo paljetkovanje. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 26, 129–178.
- Marković, Svetozar. 1958. Jezik Ivana Anĉića (bosanskog pisca XVII veka). *Srpski dijalektološki zbornik* 13, 1–140.
- Pavešić, Slavko. 1968. Jezik Stjepana Matijevića: prilog poznavanju jezika bosanskih pisaca 17. stoljeća. *Rasprave Instituta za jezik* 1, 371–484.
- Prijatelj-Paviĉić, Ivana. 1998. *Kroz Marijin ružičnjak, Zapadna marijanska ikonografija u dalmatinskome slikarstvu od 14. do 18. st.* Split : Književni krug.
- Rešetar, Milan. 1933. *Lekcionar i njegovi dubrovaĉki prijepisi*. Beograd : Srpska kraljevska akademija; knj. 5.
- Rešetar, Milan. 1933. *Dubrovaĉki zbornik od god. 1520*. Beograd : Srpska kraljevska akademija.

- Rešetar, Milan. 1938. Jezik srpskoga Molitvenika od g. 1512. *Glas SKA CLXXVI. Drugi razred* 90. Beograd. 172–239.
- Rešetar, Milan. 1952. *Najstarija dubrovačka proza*. Beograd : Srpska akademija nauka ; knj. 192. Odeljenje literature i jezika ; knj. 4.
- Rizvić, Muhsin. 1982. Estetski arhaizam Matije Divkovića. *Zbornik radova o Matiji Divkoviću*. Sarajevo : Institut za jezik i književnost u Sarajevu. 145–161.
- Zima, Luka. 1887. *Njekoje, većinom sintaktičke razlike između čakavštine, kajkavštine i štokavštine*. Zagreb : Djela JAZU.
- Zima, Luka. 1880./1988. *Figure u našem narodnom pjesništvu*. Zagreb : Djela JAZU. Pretisak Zagreb : Globus. 1988.
- Zore, Luko. 1895. *Dubrovačke tuđinke*. Spomenik. Beograd : Srpska kraljevska akademija.

Kratice

D	Matija Divković
Ps	Pavao Posilović
Pp	Pavao Papić
Mt	Stjepan Matijević
B	Lekcionar Bernardina Splićanina
Dl	Dubrovački lekcionar
Ll	Leipziški lekcionar
Rl	Ranjinin lekcionar
Lbr	Libro od mnogijeh razloga
Vat. M.	Vatikanski molitvenik
MS +broj isprave	Miklosich, v. <i>Izvori</i>
Ssp + broj isprave	Stojanović, v. <i>Izvori</i>
Osp+broj isprave	Solovjev, v. <i>Izvori</i>
AR	Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, 23 knjige

The Croatian cyrillic heritage in the works of the Bosnian franciscans from 17th century

Abstract

The newly arisen literary language, the one that had been used in the 17th century Bosnian Franciscan literature, developed and ultimately formed by adopting linguistic elements from the literary and colloquial koiné from Dubrovnik of that time.

A large fund of religious literature that had been written in the Cyrillic alphabet, and stylistically quite diverse, was Matija Divković's originator of the linguistic superstructure and 'over-layering' of the idiom he had used in his works. Adopted features entered Divković's idiom through lexemes, rather than abstract system. The way the anthroponyms from the Holy Scripture had been adapted identically to the ones found in the literary language of Dubrovnik played a key role in investigating the relationship between Divković (Bosnian Franciscans) and the idiom of the old Dubrovnik prose. The analysis of nominal words has given us an insight into what Divković had been reading at that time, how he had been handling the »holy« text, and which old civil documents he had had access to.

That is why we are advocating the thesis claiming that the idiom of the Dubrovnik prose was one type of koiné, stabilised by standard usage, making it acceptable for utilising it outside of Dubrovnik's borders. More specifically, it had been used as the basis of M. Divković's idiom; by applying it in his works it had started functioning as a pattern (etalon), that would later on be followed as a model in works written in the Bosnian-Croat Cyrillic alphabet (»bosančica«) by Franciscan monks like Pavao Posilović, Pavao Papić, Stjepan Matijević, and consequently followed by other writers from the Franciscan Province of Bosna Srebrena.

Ključne riječi: bosanski franjevci, bosansko-hrvatska ćirilica (bosančica)

Key words: Bosnian Franciscans, Bosnian-Croat Cyrillic alphabet (»bosančica«)